
УДК: 82.0 (100)

Концепція методичної школи Ніли Волошиної і поглиблене вивчення творчості Тараса Шевченка

Юрій Ковбасенко,

*кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури*

Гуманітарного інституту Київського національного університету імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто перспективні шляхи та прийоми поглибленого вивчення творчості Тараса Шевченка в контексті ідей методичної школи доктора педагогічних наук Ніли Волошиної. Теоретичні посилання проілюстровані прикладами компаративного аналізу поезій Тараса Шевченка в зіставленні з творами Горація, В. Шекспіра, О. Пушкіна.

Ключові слова: *поглиблене вивчення літератури, компаративний аналіз художнього тексту, літературний канон, ремінісценція, алюзія, прототекст, інтертекст.*

Як засвідчили події останнього часу, Україна відчуває надзвичайно гострий дефіцит справжніх професіоналів, фахівців високого гатунку. Це стосується усіх галузей (військової, юридичної, економічної, медичної тощо), зокрема й гуманітарної. Нам слід відверто визнати й постійно пам'ятати про той факт, що в сучасному інформатизованому, жорстко конкурентному світі вижити й бути успішною, а тим більше увійти до світового співтовариства на гідних умовах зможе лише нація високоінтелектуальна і збагачена науковим і культурним багажем, виробленим людством протягом усієї його історії.

Одним із важливих шляхів досягнення цієї стратегічної мети є якісна літературна освіта, зокрема й особливо – поглиблене та взаємопов'язане вивчення української й зарубіжної літератур. Відоме гасло Тараса Шевченка «*і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь*» стає особливо актуальним тоді, коли це «своє» умотивовано й системно порівнюється з «чужим». Йдеться про використання елементів компаративного аналізу художнього тексту (КАХТ) в процесі викладання шкільних курсів «Українська література» і «Світова література». Разом з тим, за справедливим зауваженням проф. А. В. Градовського, «практика компаративного вивчення літератури в середній школі ще не набула достатнього впровадження, носить, як правило, стихійний, епізодичний характер» [1, с. 211]. Усе сказане засвідчує **актуальність мети дослідження** – пошук ефективних шляхів і прийомів поглибленого вивчення творчості Тараса Шевченка в широкому світовому контексті, з використанням елементів КАХТ.

Як зазначила З. О. Шевченко, «уже в середніх класах у рамках стандартної сітки годин застосовується поступове «заглиблення» в художній твір, тобто створення умов засвоєння навчального матеріалу учнями на складнішому понятійному рівні (виділ. моє. – Ю. К.) з тим, щоб у старших класах учні вже мали сформовані уміння аналізувати літературні поняття і явища на високому інтелектуальному рівні, бути спроможними висловити власні погляди, самостійно розібратися в будь-якому художньому творі, дати йому оцінку...» [1, с. 171]. Передовсім це стосується тих класів, де українська і/чи зарубіжна література вивчається поглиблено. Так, у проекті програми «Українська література» авторського колективу під керівництвом Н. Й. Волошиної запропоновано застосовувати елементи КАХТ у процесі вивчення вірша Т. Шевченка «Заповіт»: «...*Літературні паралелі*: Типологічна подібність творів «Заповіт» Т. Шевченка, «Пам'ятник» Горація, «Пам'ятник» О. Пушкіна» [3, с. 15]. Принагідно зауважу, що в цій випадку може йтися не лише про типологічну подібність, а й про генетичну спорідненість згаданих творів української і зарубіжної літератури.

Усі ці письменники (Горацій, Пушкін, Шевченко) перебувають у центрі своїх національних літературних канонів, а рекомендовані для зіставлення із «Заповітом» іноземні твори віднесені чинними шкільними програмами із зарубіжної літератури до кола текстуального вивчення, що полегшує роботу вчителя. Ось фрагмент анотації блоку програми, присвяченого творчості Горація: «...Ода «До Мельпомени» як початок традиції підбиття поетом підсумку свого творчого шляху. Мотив увічнення пам'яті про поета у його творчому доробку, який буде потрібен майбутнім поколінням» [3, с. 66]. Роботу творчих учителів-словесників значно полегшить також те, що запропонований колективом Н. Й. Волошиної шлях вивчення

вірша Тараса Шевченка «Заповіт» корелює зі змістом ще й чинних підручників зі світової літератури: «...Римлянин Горацій... започаткував низку тем і мотивів, які згодом стали традиційними в світовій літературі. Передовсім це стосується мотиву підбиття поетом підсумку свого творчого життя, втіленого в знаменитій оді «До Мельпомени». Цей мотив згодом підхопили поети різних країн. Це англійці Вільям Шекспір («Державців монументи мармурові...») і Джон Мільтон («Пам'яті Шекспіра» («Пощо тобі, Шекспіре, те каміння...»)), і росіянин Олександр Пушкін («Я пам'ятник себе воздвиг нерукотворный...»); і українець Максим Рильський (вірш «О. Пушкіну» («Ти пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...»)) і пряме наслідування Горація: «Я пам'ятник собі поставив нетривалий...» [4, с. 238].

Отже, процес порівняння може бути «двоспрямованим»: з одного боку, українці можуть порівняти твори Шевченка із компарабельними текстами Горація, Пушкіна та ін., і, з другого боку, «зарубіжники» зіставляють твори іноземних поетів із поезіями Тараса Шевченка. Цікавий матеріал тут може дати дослідження процесу поетичної саморефлексії, зокрема – осмислення власного творчого доробку письменниками, котрі займають центральні позиції в канонах своїх національних літератур. Цю думку чітко сформулював О. Пушкін у вірші «Поету» («*Поэт! не дорожи любовью народной...*»): «*Ты сам свой высший суд; / Всех строже оценишь умешь ты свой труд...*»

Ця саморефлексія може відбуватися шляхом оцінки самими письменниками тих параметрів, котрі, на їхню думку, змогли б забезпечити їхнім творам «вічне тривання» в пам'яті багатьох поколінь. Нас цікавить, як письменник сам оцінює ті свої здобутки, котрі дозволяють йому сподіватися на місце в пам'яті прийдешніх поколінь, тобто на місце в каноні. За які саме заслуги він не забудеться, а «буде в славі цвісти» (Горацій), «будет долго любезен народу» (О. Пушкін), за що далекі нащадки його «не забудуть пом'янути незлим тихим словом» (Т. Шевченко).

Самооцінка письменником його власного внеску в літературу, його особистих «претензій на безсмертя» чи не найяскравіше втілюється в мотиві підведення ним підсумку творчого життя (т. зв. мотив «пам'ятника»). «Вірш, роман чи п'єса охоплюють увесь комплекс людських страхів, включно із жахом смерті, котрий в літературному мистецтві трансформується в жадання к а н о н і з а ц і ї, потребу зостатися у спільній чи суспільній пам'яті... Усе обертається довкола смертності і безсмертя літературних творів. Звідки ж узятися ідея в і ч н о г о т р и в а н н я твору, котрий не загине і не буде забутий світом?» [7, с. 47]. Одним із перших і найяскравіших у світовій літературі втілень мотиву «життя у віках» творчої спадщини письменника є знаменита ода давньоримського поета Горація «До Мельпомени» (1 ст. до н. е.), яку часто називають просто – «Пам'ятник», що є одним із найцитованіших прототекстів світової літератури.

Увагу учнів можна звернути на те, що Горацій не лише п р о г н о з у є своє перебування в каноні, тобто те, що його творчу спадщину («*частку кращу його*») пам'ятатимуть далекі нащадки доти, доки «з Весталкою йтиме понтифік-жрець до Капітолію»¹. Тут наявна також своєрідна с а м о о ц і н к а поетом його власних творчих здобутків. Найбільшою своєю заслугою (а отже, й шансом на місце в каноні) поет вважає те, що він «*вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні...*», здійснивши мрію багатьох римських поетів, своїх попередників. Нарешті він, римля-

нин, зміг досягти тих вершин поетичної майстерності, які до того посідали лише всесвітньо відомі еллінські лірики, уродженці острова Лесбос – Сапфо і Алкей (7 ст. до н. е.), котрі створювали свої поезії на «божественному» (Платон) еолійському діалекті. Отже, найціннішим Горація вважав передовсім естетичний аспект своєї творчості.

У процесі рецепції та трансформації прототексту Горація його численні послідовники висували власні версії самооцінки свого творчого доробку, при цьому часто ставлячи собі в заслугу не тільки і не стільки саме художньо-естетичні параметри. Так, після певних вагань О. Пушкін підкреслив не естетичні, а насамперед морально-естетичні аспекти своєї творчості: «...И долго буду тем любезен я народу, / Что чувствую добрыя лирой пробуждал (первісно: «Что звуки новые для песен я обрел»². – Ю.К.), / Что в мой жестокий век восславил я Свободу / И милость к падшим призывал».

А що ж у Тараса Шевченка? Дослідники часто зіставляють його «Заповіт» із одою Горація «До Мельпомени»: «Поезією «Як умру, то поховайте...» завершується плідна Шевченкова осінь 1845 р. У змісті твору виявилася світоглядна й творча зрілість поета. Тут Шевченко використав відомий з тривалої літературної традиції (Горація, Й.-В. Гете, П.-Ж. Беранже, Г. Р. Державін, О. С. Пушкін) жанр «пам'ятника» — поетичного заповіту...» [6, с. 629]. Аналіз творчої спадщини Шевченка свідчить про те, що він добре знав і творчо використав текст оди «До Мельпомени» не лише в «Заповіті», а й у інших своїх поезіях.

На уроці доречно порівняти втілення різними поетами мотиву, сказати б, «меж безсмертя» (до якого саме часу їх пам'ятатимуть нащадки?). У Горація це – «поки з Весталкою йтиме понтифік-жрець до Капітолію», в О.Пушкіна – «доколь в подлунном мире / Жив будет хоть один пиит», натомість у Т. Шевченка масштаби воістину космічні: «Будеш, батьку, панувати, / Поки живуть люди; / Поки сонце з неба сяє, / Тебе не забудуть!» («На вічну пам'ять Котляревському». 1838). Останні рядки звучать настільки монументально-виважено, що важко повірити в те, що їх написав щойно викуплений із кріпаччини 24-річний провінціал, який тільки-но починав свій поетичний шлях.

Одним із цікавих прикладів використання фрагментів Горацієвої оди як інтертексту у віршах Т. Шевченка є поезія «До Основ'яненка»: «...Наша дума, наша пісня / Не вмере, не загине... / От де, люде, наша слава, / Слава України! / Без золот, без кам'я, / Без хитрої мови, / А голосна та правдива, / Як Господа слово...» [6, с. 628]. Тут також є ремінісценція з Горація, втілена в образах: 1) кам'я (мармур, граніт) як міцного довговічного матеріалу, з якого роблять пам'ятники, монументи (пор. «exegi monumentum»); 2) металу (міді, бронзи, золота) – елементу оздоби, а також матеріалу для написів на цих монументах (пор. «aere perennius»)³.

У добу Відродження ці Горацієві образи використав Вільям Шекспір у сонеті № 55: «Надгробків царських мармурові плити / Переживе потужний мій рядок, / І образ твій, немов із міді литий, / У вічність перейде. Хоч воєн крок // Зруйнує все – і статуї, і трони, / Кам'ярами тесаний граваніт, / Але твоєї із пісень корони / В тисячоліттях не забуде світ...» (переклад Д. Паламарчука).

Тут учителю доречно «перекинути місток» від Шекспіра до Шевченка. Дивно, але ще й сьогодні значна частина українців асоціює Т. Шевченка виключно з

образом «письменника для мужиків» (М. Драгоманов), такого собі селянина в кожусі та смушевій шапці (як на його відомому автопортреті 1860 р., хоча, принагідно зауважу, що насправді замолоду він одягався як денді, за останньою тогочасною столичною модою). Тож учням доцільно пояснити, що Т. Шевченко, з одного боку, гарно знав життя і помисли народу у вмів задовольняти смаки й запити простолюду: «...З дівчатами на вигоні — / Гриця та веснянку, / А у шинку з парубками — / Сербина, Шинкарку, / З жонатими на бенкеті / (Де свекруха злая) — / Про тополю, лиху долю, / А потім — У гаю; / На базарі — про Лазаря, / Або, щоб те знали, / Тяжко-важко заспіває, / Як Січ руйнували...» («Перебендя»).

Проте, з другого боку, він був рафінованим інтелектом, інтелектуалом найвищого ґатунку, зокрема добре орієнтувався у творчості європейських письменників, а «Шекспіра возив із собою, куди б не їхав» [5, с. 294]. Не стверджуватиму, що згадані гораціанські мотиви Шевченко запозичував через «посередника-Шекспіра», але відзначене вище зближення інтерпретації образів каменю (граніту, мармуру) і золота (міді) в творах англійського і українського поетів цікаве вже саме по собі.

Отже, з одного боку, Т. Шевченко, як і В. Шекспір, рецепцію мотиви та образи оди «До Мельпомени», проте, з другого боку, суттєво трансформує їхню семантику, використовуючи їх уже не для підкреслення значного розміру та/або державницької величі («в і щ е пірамід царських») чи довговічності («до в ш е ніж мідь дзвінка») свого поетичного доробку, як це мало місце в Горація і Шекспіра, а для втілення важливої опозиції усїєї своєї творчості: підкреслення не офіційності, не інтенційованості на офіційне визнання творчості справжнього українського поета в умовах Російської імперії.

Оскільки національно зорієнтована творчість Квітки-Основ'яненка, як і самого Шевченка, не вписувалась в офіційну доктрину шовіністичної Російської імперської ідеології, то ці письменники не могли претендувати (та й ніколи не претендували) на офіційне визнання та пошанування, на «каміння і золото» офіційних російських монументів. Попри це Т. Шевченко висловлює не просто припущення чи сподівання, а й тверде переконання в тому, що попри все, «reg aspera ad astra», творча спадщина українських письменників забуття таки уникне («Наша дума, наша пісня / Не вмере, не загине»). Показово, що «слово «дума» в цьому рядку іноді тлумачиться звужено — лише як фольклорний жанр; більшість же дослідників справедливо вважає, що тут поет мав на увазі народний світогляд взагалі — й історичний, і політичний, і філософський — як народну самосвідомість, як ідеал майбутнього, виражений у всій народній творчості, включаючи й історичні думи та пісні» [6, с. 628—629].

Висновки. Таким чином, розгляд творів Тараса Шевченка в компаративному аспекті, в широкому світовому контексті є одним із ефективних шляхів їх поглибленого вивчення в школі. За такого підходу учні можуть вивчати його творчість не лише як окремішнє явище, а й у зіставленні з шедеврами творами найвидатніших поетів світу, котрі перебувають у центрі своїх національних літературних канонів (Горація, В. Шекспіра, О. Пушкіна та ін.). Саме таке вивчення може забезпечити досягнення учнями творчості Т. Шевченка й усїєї української літератури як вагової складової світового літературного й культурного процесу.

Примітки

1. Цікаво, що одним із сучасних титулів Папи Римського є саме «понтіфік».

2. Четверта строфа вірша О. Пушкіна первісно виглядала так: «И долго буду тем любезен я народу, / Что з в у к и н о в ы е д л я п е с е н я о б р е л, / Что вслед Радищеву восславил я Свободу / И милосердие воспел». Неважко помітити, що у цьому варіанті поезія російського поета була б ближчою до концепції Горація (пор.: «Вперше скласти зумів по-італійському / Еолійські пісні» – «...звуки новые для песен я обрел...»).

3. У деяких варіантах зустрічається заміна вислову «без каменю» на «без граніта», що нею «Шевченко розкрив смисл цього першого, який тлумачиться помилково як «коштовне каміння» (Словник мови Шевченка. — К., 1964. — Т. 1. — С. 314), тоді як ідеться про граніт офіційних пам'ятників з пишномовними написами, що вихваляли царських вельмож; за Шевченком, духовний скарб народу не потребує офіційного уславлення» [6, с. 629]. Останню тезу слід відкоригувати: духовний скарб народу може й повинен уславлятися офіційно. Проте це можливо виключно у власній суверенній державі. Натомість у Російській імперії справжня, а не бутафорна, «українськість» офіційно визнаю бути не могла в принципі, і Шевченко це чудово усвідомлював.

In this article deals with effective ways of in-depth study of Taras Shevchenko in the context of ideas methodological School Nila Voloshina. Theoretical calculations are illustrated by examples of comparative analysis of poetry of Taras Shevchenko in compared with the works of Horace, Williame Shakespeare, Alexander Pushkin.

Keywords: *in-depth study of literature, comparative analysis of literary text, literary canon, reminiscence, allusion, prototext, intertext.*

Список використаних джерел

1. Волошина Н. Й., Бандура О. М., Гальонка О. А., Градовський А. В., Гречинська В. С., Жила С. О., Мазуркевич О. Р., Цимбалюк В. І., Шевченко З. О. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / За ред. проф. Н. Й. Волошиної. — К.: Ленвіт, 2002. — 345 с.

2. Волошина Н. Й. (кер. колективу), Градовський А. В., Жила С. О., Клочек Г. Д., Логвіненко Н. М., Одинець І. В., Степанишин Б. І. Українська література. 5-12 класи: Проект програми // Українська література в загальноосвітній школі. — К., 2002. — С. 2-64.

3. Ковбасенко Ю. І. (кер. колективу), Наливайко Д. С., Гребницький Г. М., Півнюк Н. О., Баліна К. Н., Бітківська Г. В. Зарубіжна література. Програми середньої загальноосвітньої школи з українською мовою навчання. 5-12 класи. — К.: Перун, 2005. — 112 с.

4. Ковбасенко Ю. І. Зарубіжна література: Підручник для профільних 11 класів (рівень стандарту). — К.: Грамота. — 2011. — 270 с.

5. Наливайко Д. Драгоманов – популяризатор Шевченка в Західній Європі // Збірник праць XVIII Шевченківської конференції. — К., 1971. — С. 294.

6. Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1: Поезія 1837-1847. — 784 с. — Режим доступу: <http://lito-rpus.org.ua/shevchenko/shev146.htm>

7. Harold Bloom. The Western Canon. Macmillan, London 1994. — 478 p.